

E romaŋi čhib ča barola – kada hin perdal ma realita / Romština se bude jistě dál rozvíjet – to je pro mne realita³

Janka Gáborová Kroková v knihovně | Zdroj: DICRK_ŠVK

Janka Gáborová-Kroková je romská literární vědkyně působící od roku 2019 na Ústavu rómskych štúdií, ktorý spadá pod Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín Prešovské univerzity. Venuje sa zde primárne vzdelávaniu študentů – budoucích učiteľů romských dětí a mládeže. Kromě toho již devět let působí též v Dokumentačno-informačnom centre romskej kultúry, ktoré zaštitňuje Státní vědecká knihovna v Prešově – zkratkou DICRK.⁴ V rámci svého doktorského studia se – pod vedením prof. Káši z Prešovské univerzity – zabývá vývojem romské literatury, resp. jejími kořeny v orální tradici.⁵ Je autorkou odborných textů i sběru vyprávění Romů, které vyšly knižně (Gáborová-Kroková 2023 a,b), a rozhovorů, které vyšly časopisecky, jeden z nich i v časopise Romano džaniben (Gáborová-Kroková 2021). Přizvali jsme ji k rozhovoru pro toto monotematické číslo, aby nám coby rodilá mluvčí romštiny

a odbornice, která se romským jazykem a (nejen) romsky psanou literaturou zabývá, sdělila svůj pohled na vývoj romského jazyka, na jeho emancipaci a aktuální vývoj především ve školním systému a v akademickém prostředí. Rozhovor jsme vedli v romštině.

1 J. Gáborová-Kroková působí na Ústavu rómskych štúdií na Prešovské univerzitě.

E-mail: jana.gaborova@unipo.sk

2 Lada Viková působí na KSKA FF Univerzita Pardubice. E-mail: Lada.Vikova@upce.cz

3 Jak citovat: Gáborová-Kroková, J., Viková, L. 2024. E romaŋi čhib ča barola – kada hin perdal ma realita / Romština se bude jistě rozrůstat – to je pro mne realita. *Romano džaniben* 31 (2): 135–148.

4 Více viz <https://www.svkpo.sk/narodny-projekt-dokumentačno-informačne-centrum-romskej-kultury> [cit. 1. 9. 2024].

5 Název práce: „Od orálnej tradície k modernej knižnej tvorbe (Vývin a premeny rómskej literatúry na Slovensku)“, školitel: prof. PhDr. Peter Káša, CSc.

Janko, avehas bi ajsi lači, phenehas bi amenge čeporo pal tiri familija the tiro čhavoripen? Vakerenas tumen khere romanes?

Sar mandar vareko phučel pal miro čhavoripen, avel mange andre godi duj lava: baro kamiben. Me baruvavas andro baro kamiben, savo mange sikhada miri sovnakuhi daj, dadoro, the miri baba le papuha. Bararde man avri avkes, hoj andro dživipen te džav mire dromea, hoj te avav godaver, hoj man te hen školi. Nigda na bisterava, sar džahas pašal e Perješiskeri univerzita, čhajori somas, bešas la daha le dadeha andro motoris, džahas ke baba ko papus a mro dad mange pehenelas: „Me avas igen barikano, te tu phirehas andre kadi škola.“ He avke sas. Phirás andre adi škola, dophirdžom la a mire kamade manušendar sas paš oda baro džives savore, ča e baba na. Gejla pre oki luma, sar mange sas dešutrin. A savi čhib sas miri? Vakerahas duje čhibenca, romanes the gadžikanes. Baruvás avri maškar o gadže the maškar o Roma. Buter pes vakerlas romanes ke baba the ko papus.

So hin perdal tute romaňi čhib?

Romaňi čhib hiňi čhib, savi man sikhada e daj the o dad. Vaj deš berš palal chudňom pre romaňi čhib te dikhel na ča sar pre čhib, savaha pes vakerel khere, ale he sar pre čhib literarno, savi šaj arakhas andre romaňi literatura. Te chudav romano tekstos andro vast, rozkidav les sar biologos le kirmes (asal). Prekal ma oda hiňi čhib, savi hiňi ajsi važno, sar he aver čhiba. Te manca vareko vakerla slovačika, džanav te phenel, save lavenca manca vakerel, save vetna skladbi kerel. Avka oda hin he la romaňa čhibaha. Akana man interesinen o romane frazeologizmi, save šaj arakhas andre romaňi literatura the andro vakeriben maškar o Roma. Nadočirła sas miri sesterňica – butere beršenca terneder mandar – ke mande pre kaveja. E duma sas družno, but vakerahas, the pal o romane bijava, save o Roma akana keren, the pal oda, sar o love kiden avri. Andre romaňi kultura oda hin avka, hoj pes kamen o Roma te sikhaven u čhivkeren avri, čhivkeren. U me lake phenav: „Čhivkeren he avka, hoc lenge e čhib avri avela u aver čhon te chal na hela“. (Na len man važnones akana, me pheras keravas akor he akana. O Roma džanen, so keren, so peske šaj dovolinen, hoj peskere čhaven te chal te den). Oj mange phenel: „Ta kajso phurikano lav, e čhib avri, imar but na šundom,“ (asal). Na džanľom, či te asal, abo te rovel. „Imar ajsi phuri som?“ khelenas mange o lava andre godi. Iľom avri e knižka pal o frazeologizmi, savi irinda e Martinka Horňákovo u sikhadom lake. E duma imar džalas pal oda, savi hiňi e čhib smišno he važno, pal o bijava pregeľam pre amare dajengero vakeriben.

Kana chudľal te genel romaňi literatura? Savi gendi sas perši u savi hiňi perdal tute mek adadives angluňi / jekhbareder?

Mušinav te phenel, hoj sar somas cikňi, ta mange e daj genelas gadžikaňi literatura. Až sar pes pisinlas (duminav) berš 1992, ta pes mange dochudňa peršo romaňi gendi

Janko, mohla bys nám říct něco o své rodině a dětství? Mluvílo se u vás doma romsky?

Když se mě někdo zeptá na mé dětství, hned mi naskočí dvě slova: velká láska. Vyrůstala jsem v prostředí velké lásky, kterou mě zahrnovali mí skvělí rodiče i prarodiče. Vychovali mě k tomu, abych si v životě mohla jít vlastní cestou, abych se řídila rozumem, abych si dodělala školy. Nikdy nezapomenu, když jsme s mámou a tátou projížděli autem kolem Prešovské univerzity, to jsem byla ještě malá holka, jeli jsme za babičkou a za dědou, a táta mi povídá: „Kdybys jednou chodila na tuhle školu, to bych byl na tebe hrozně pyšnej.“ A tak se i stalo. Chodila jsem tam, tu školu jsem dokončila a v ten slavnostní den se mnou byli všichni mí blízcí, jen babička už ne. Odešla na onen svět, když mi bylo třináct. A ohledně jazyka – my mluvili dvěma jazyky, romsky a slovensky. Vyrůstala jsem mezi Romy i mezi Neromy. Romsky se o něco víc mluvilo u prarodičů.

Jaký význam má pro tebe romský jazyk?

Je to jazyk, který mě naučili rodiče. Zhruba před desíti lety jsem se ale na romštinu začala dívat z další perspektivy – ne pouze jako na jazyk, kterým se mluví v domácím prostředí, ale také jako na jazyk literární, jazyk romské literatury. Romský text, který se mi dostane do ruky, mohu rozpitvat jako biolog nějakého červíka (smích). Je to pro mě zkrátka jazyk, který má stejnou váhu jako jazyky jiné. Když se mnou bude někdo mluvit slovensky, dokážu říct, jaká slova nebo jaký druh větné skladby volí. A stejně to mám i s romštinou. Teď mě třeba hodně zajímají romské frazeologické obraty, se kterými se můžeme setkat jak v romské literatuře, tak v běžné komunikaci mluvčích romštiny. Nedávno se u mě zastavila na kafe moje o hodně mladší sestřenice. Hezky a hodně jsme si povídaly, třeba i o tom, jak Romové dnes organizují svatby a jak na nich vybírají peníze. V romské kultuře je to nastavené tak, že se Romové chtějí trochu předvést, a tak pořád přihazují. Tak jí povídám: „Rozhazují někdy tolik, že z toho mají ‚jazyk na vestě‘ a další měsíc nebudou mít co do úst.“ (Teď mě ale prosím neberte moc vážně, trochu jsem si z toho dělala legraci. Romové dobře vědí, co dělají a co si mohou dovolit, aby měli na jídlo pro děti). Sestřenice mi povídá: „Jazyk na vestě, to je hodně starý, to jsem dlouho neslyšela,“ (smích). Nevěděla jsem, jestli mám spíše brečet, nebo se smát. „To už jsem vážně tak stará?“ vrtalo mi hlavou. Vytáhla jsem knihu o frazeologismech, kterou sestavila Martina Horňáková a ukázala jsem ji sestřenici. Pak už jsme se bavily o tom, jak je jazyk někdy zábavný a jindy vážný, od svateb jsme přešly k mateřskému jazyku.

Kdy jsi začala sledovat romskou literaturu? Která knížka byla pro tebe první a která je pro tebe dodnes ta nejdůležitější?

Přiznám se, že jako malé mi máma četla neromskou literaturu. Tuším až v roce 1992 se mi do rukou dostala první romská knížka *Romane paramisa/ Rómske*

andro vast pal e Elena Lackovo, *Romane paramisa*.⁶ Akor perševar dikhľom, hoj o paramisi šaj hen irimen he romanes. No jekhbareder gend'i perdal ma hiňi e gend'i, savi irinda e Terka Fabiánovo *Sar me phiravas andre škola*.⁷ Kadi gend'i genavas, sar somas imar bari čhaj, no but paš late asavas. Bo he pal o pharipen irinlas avka, sar te čhavoro čačes vakerlas. U kajso čačipen na sako džanel te zachudel andro lava u mek avka, hoj ola džene, so genen, savoreske te paťan. Oj kerďa kala gend'aha bari buti, bo avka sar o paňi tele denašel, avka sar pal o jesos o jevend avel, oj avka zachudňa koter andal peskero dživipen. Aňi na džanelas, s'oda hin „čhavorikano aspektos“ („detský aspekt“), aňi na duminlas pal kada literarno pojmos u avka les odoj thod'a, sar kempel. Lakeri buti, šaj phenas, hoj hiňi ajsi lachi, sar o literarna buta le lekhavnendar Mária Ďuričková, Klára Jarunková, abo he e Gabriela Futová.⁸

Te genes o gend'a, so hine irinde the romanes the gadžikanes, genes so duj verziji? U savi verzija perševar?

Džal pal oda, savo dijalektos hino andre gend'i. Te oda hin dijalektos kada Perješiskero the Kašakero (severocentralno dialektos), ta genav romanes, bo savoreske ačaluľav. Te oda hin aver dijalektos, ta mušinav te džal andre dujto čhib u komparinav mange oleha, so u sar hin irimen romanes. Genav kajsa teknikaha, hoj te ačaluľav e pointa le tekstostar, hoj te arakhav e idea, savi hiňi he pal oda tekstos, u te dikhav o konteksti, save terďonas paš oda, sar e gend'i uľiľa (sas irimen). Man interesinen he o prekladi jekha čhibatar andre aver (slovačika-romanes, romanes-slovačika). Dikhav pre oda, sar hin zachudno o preklados, sar odoj hine thode o šukar lava, he e pointa.

Adaďives andre varesave školi pre Slovensko chudľa pes te sikhľol romaňi čhib. Šaj amenge phenes buter pal ola projekti, sar pes andre školi dochudel romaňi čhib? Sar pes kada ačhiľas u so tu gondolineľ pal oda?

Kada hin ajso phučiben, pal savo šaj das duma pre varesavo kolokvium abo konferencija. Vaš oda upre odphenava avka, hoj te na irinav študija, ale te odphenav sar manuš, so andre kadi problematika dikhel čeporo buter sar manuš pal o drom. Le beršestar 1991, kanastar sas phendo, hoj o Roma hine narodos, na ča etnikum, sas but signifikantna berša. Andre vlada, andre sikhavňi sera, eksperimentalnones dikhelas pro kurikulum pal e romaňi čhib, literatura the realiji. Kada sas kerdo the andro berš 2003–2005, kana sle zathode andre kada eksperimentos buter školi: bazutne, gimnazija the umelecka. Kale školi sas Kašate, ke Veľka Ida, ke Kremnica, ko Zvolen, the Bratislavate. Bazalna kurikula

6 E gend'i romane paramisenca, so la irinelas e Elena Lackovo, sas publikimen sar pre Slovensko, andre romaňi the andre čechiko čhib (Lacková 1992), avka the pro Čechi, romanes the čechika (Lacková 2002).

7 The adi gend'i sas publikimen imar dujtoľar (Fabiánová 1992, 2022).

8 Savore trin džeňa hine slovenska autorki, save pisinen(as) o gend'a vaš o čhave the terne džene.

rozprávky od Eleny Lackové.⁶ Tehdy jsem poprvé viděla, že příběhy mohou být napsané i romsky. Ale tou nejdůležitější knížkou je pro mě *Sar me phiravas andre škola / Jak jsem chodila do školy* od Terky Fabiánové.⁷ Četla jsem ji už jako starší holka a hrozně jsem se u ní nasmála. Protože i o smutných věcech dokázala psát tak, jako by to skutečně vyprávělo to dítě. Takovou opravdovost se málokomu podaří zachytit do slov tak, aby tomu čtenáři skutečně uvěřili. S tou knížkou dokázala velkou věc, zachytila v ní kousek svého života s takovou samozřejmostí, jako když teče voda nebo jako když po podzimu přijde zima. Odborný pojem „dětský aspekt“ patrně vůbec neznala, přesto s ním v té knížce pracovala naprosto přesně. Její psaní je myslím srovnatelné s díly spisovatelek Márie Ďuričkové, Kláry Jarunkové nebo Gabriely Futové.⁸

Jakým způsobem čteš bilingvní romsko-slovenská / česká zrcadlová vydání? Čteš obě verze? A kterou dříve?

Záleží na dialektu, kterým je to napsané. Když jde o severocentrální dialekt, nářečí např. z Košicka a Prešovska, přečtu si to romsky, protože tam všemu rozumím. Pokud ale půjde o jiný dialekt, přejdu do neromské verze a srovnávám si ji s tou romskou. Čtu prostě tak, abych mohla co nejlépe pochopit pointu textu, abych přišla na myšlenku, která za textem stojí, a abych nahlédla kontexty podstatné pro jeho vznik. Zajímají mě i překlady ze slovenštiny do romštiny a naopak, všímám si výstižnosti překladu, jak se tam pracuje s jazykem a pointou.

V některých školách na Slovensku se začal vyučovat romský jazyk. Můžeš nám o těchto projektech říct více? Jak k tomu vlastně došlo a co si o těchto aktivitách myslíš?

To je otázka, na kterou bychom mohli uspořádat kolokvium nebo ji rozebírat na konferenci. Odpovím ale pokud možno stručně jako člověk, který o té problematice ví pravděpodobně o něco víc než náhodný kolemjdoucí. Od roku 1991, kdy byli Romové uznáni jako národnostní menšina, nikoli jako pouhé etnikum, jsme prošli několika milníky. Vláda skrze své instituce experimentálně prověřila osnovy romského jazyka, literatury a reálií. To se stalo mezi lety 2003–2005, kdy bylo do experimentálního ověřování zahrnuto více škol: základní, gymnázia, umělecké školy. V Košicích, ve Velké Idě, Kremnici, Zvolenu i v Bratislavě. Máme základní osnovy, chybí nám ale učitelé, kteří by romštinu, literaturu a reálie mohli učit. Nacházíme se v bludném kruhu, ze kterého

6 Kniha romských pohádek sepsaná E. Lackovou vyšla jak na Slovensku, romsko-slovensky (Lacková 1992), tak i v Čechách, romsko-česky (Lacková 2002).

7 Také tato kniha Tery Fabiánové byla vydána již podruhé (Fabiánová 1992, 2022).

8 Známé slovenské autorky literatury pro děti a mládež.

hine, aľe sikhavne (učitel'a the učitel'ki), save džanen e romaňi čhib, literatura the realiji, nane. Sam andro bludno kereka, andal najšik džas avri. O sikhavne, save achal'ile, so hin inkluzija, u džanen, hoj le čhavage kempel te džanel pal peskere tradiciji, imar he akana sikhaven oda, so džanen. O kurikula keren avke, hoj andre te thoven dareso he pal lende. Mek šaj phenav, hoj andre kadi situacija, savi sas the hiňi pre Slovensko, sa o školi, andre save sikhaven romaňi čhib the kultura, hine sukromna u zathode len o romane intelektuala sar e Anka Koptovo, o Gejza Adam. Aňi jekh škola nane štatno, ňisar kada nane le štatostar podchudlo. Akanakes hin kerdo tlakos telunestar, bo hin but romane čhavore andro školi, nekbuter andro bazutne, u lenge neksigeder kempel odi pomoca. Vašoda kempel, hoj o učitel'a, phenel pes pal oda the andre kurikularno reforma, te džanen romanes, te džanen e romaňi literatura the e kultura. Bi kadi kompetencija najšik pes keren andro školi reformi, najšik vakeras pal e inkluzija.

Džanas, kaj salas pre konferencija Romani studies Prahate the Belegradoste – andre soduj vakerehas pal tiri buti andre sekcija Pal o Roma romanes. Šaj phenes buter pal kada? Keci Roma sas odoj u so tu gondolines pal romaňi čhib andre akademija? U šaj the irinas romanes akademična teksti?

He, somas pro konferenciji, save leperes. Džav palal vaj štar berš. Mek ča zachudňom te študinel pro doktorsko, u polokores man mukľom andre oda, hoj te dikhav pre romaňi čhib sar pre čhib šukar, savi šaj arakhas andro irimen lava, mek ča prindžarkeravas le romane lekhavnen. Andre godi mange hino o Jan Červenka, savo paš ma terdolas, sar man sas e prezentacija, dikhav le Kristo Kjučukov, savo dikhelas pro drom, savo sikhadňom la romaňa literaturatar pre Slovačiko u dikhav leskeri moralno podpora. Dikhav buter dženen andal e akademija u šunav man paš lende sar paš peskere. Sas oda šukar ideos, bo prindžardňom, hoj o bare manuša, manuša, save kadi buti keren but berša, sar me mek pre luma na somas abo le patkaňis pal ma cirdavas, terdňon paš ma u hine lošale, hoj vareko arakhl'a o kham, savo labol pro romano literarno drom. Mušinav man te pridžanel, hoj na sas prekal ma lokes te vakerel romanes. Phučena soske? Andre miro dživipen sikhľuvás andro školi ča gadžikanes. Kadi čhib kultivinas, kadi čhib bararavas, andre kadi čhib genavas, irinas, gondolinavas. Vaš mange e romaňi čhib, avka sar imar buterval phendňom, sas čhib, savi sas pre sera. O lava, o vetna skladbi, miri godi, sa sas nastavimen pre gadžikaňi sera. Vaš oda man sas igen baro rešpektos te vakerel romanes, hoj te na kerav ladž. Pre dojekh konferencija mange predžavas o lava andro lavustik, u he avka pes ačhila, hoj mange daresavo lavoro denašľa (asal). No pal kale paru berša, so pregele, šaj phenav, hoj la romaňa čhibaha pes šaj del duma pro konferenciji, kolokvija, the članki pes šaj irinen, teksti odborna the šukar (umelecka). Te kempel andro vakeribena te thovel akademicka lava, me na dikhav problemas, mi thoven pes. Hin oda internacionalizmi, save pes na prethoven aňi andre jekh gadžikaňi čhib. O internacionalizmi the akademicka lava hine andro gadžikane čhiba adaptimen,

nedokážeme vystoupit. Učitelé, kteří pochopili podstatu inkluze a vědí, že žáci potřebují poznat vlastní tradice, učí už dnes to, co si dohledali. S osnovami pracují tak, aby do nich dostali i něco o romských dětech. K situaci na Slovensku je ještě nutné dodat, že veškeré školy, na kterých se učí romština a romská kultura, jsou soukromé, založili je romští intelektuálové jako Anna Koptová nebo Gejza Adam. Ani jedna z nich není státní a stát to nemá nijak podchycené. Vzniká také jistý tlak zespodu, protože na školách, nejčastěji základních, je spousta romských dětí, a ty tuhle pomoc potřebují nejrychleji. Je proto důležité, a píše se o tom i v kurikulární reformě, aby učitelé uměli romsky, aby znali romskou literaturu a kulturu. Bez těchto kompetencí nelze dosáhnout reformy školství, nelze bez nich mluvit o inkluzi.

Víme, že ses účastnila romistických konferencí v Praze a Bělehradě – na obou jsi o své práci mluvila v sekci Pal o Roma romanes („O Romech romsky“). Můžeš nám to trochu přiblížit? Kolik Romů se účastnilo a co si myslíš o romštině v akademickém prostředí? Šlo by romsky psát akademické texty?

Na té vzpomínané konferenci jsem byla. Budu se muset vrátit tak čtyři roky nazpět. To jsem zrovna začínala své doktorské studium a pomalu poznávala romštinu jako krásný jazyk, který lze i zapisovat, poznávala jsem romské spisovatele. Vybavím si Jana Červenku, který vedle mě stál, když jsem měla svou prezentaci, vybavím si Christa Kjučukova, který sledoval, jak jsem představovala vývoj romské literatury na Slovensku, a cítím jeho morální podporu. Vybavím si více lidí z akademického prostředí, mezi kterými se cítím jako mezi svými. Byl to hezký okamžik, protože jsem poznala, že významní lidé, kteří se akademické práci věnují od doby, kdy jsem takříkajíc ještě tahala kačera, stojí při mně a těší je, že někdo našel význam v tom věnovat se seriózní výzkumu romské literatury. Po pravdě řečeno, nebylo pro mě úplně jednoduché mluvit romsky. Možná vás to překvapí, ale já se ve škole vždycky učila jen slovensky. Kultivovala jsem v sobě slovenštinu, četla jsem, psala jsem i přemýšlela slovensky. Jak jsem už několikrát zmínila, romština byla jazykem, který zůstával stranou. Slova, skladba vět, moje přemýšlení, všechno tohle bylo nastavené na slovenštinu. Cítila jsem proto velký respekt před tím mluvit na konferenci romsky, abych tam nebyla pro ostudu. Před každou konferencí jsem si projela slovník, a i tak se stalo, že mi nějaké slovo původem ze slovenštiny uteklo (smích). Po těch pár letech, které uběhly, snad mohu říct, že se romsky na konferenci mluvit dá, mohou se pořádat kolokvia, v romštině lze publikovat odborné i umělecké texty. Jestli je potřeba vložit do výkladu odborné výrazy, nemám s tím problém. Existují internacionalismy, které nepřekládá žádný jazyk. Neromské jazyky si internacionalismy rovněž adaptují, přizpůsobují se gramatice jazyka, případně se v jazyce stanou ekvivalentem existujícího výrazu. Když si tenhle fenomén

prelen e gramatika ola čhibatar abo ačhen andro ekvivalentos, savo len hin. Dikhav kale fenomeni, u na dikhav nič pr'oda, hoj pes kada te na kerel the andre romaňi čhib. U keci sle Roma pre konferencija? Na pametinav. Imar na džanav, aľe Prahate somas andre kadi sekcija me, e Ivetka Kokyova... Man sigeder labarel oda, hoj nane ajci romane akademiki. U kole, so hine, ta len šaj genas pro angušta pre jekh to vast. O dživipen amenge sikhavel, hoj kempel profilaciji andre dojekh akademicko sera, hoj amenge kempel amari čhib te kultivinel u te bararel la. Nane ko. Len peske avke, hoj slovačiko gaždikaňi čhib keren o slovaki, hin pre Slovensko o čhibakero ustavos vaš e slovačiko čhib. Kada amen nane. Te na hena inštituciji, save vaš e čhib (the literatura) terđona, phares hela. Ačhela oda pro manuša Prahatar, pro manuša andal o Kher, Romano džaniben... u pre amende Perješiste. Hin inicijativi pre Slovensko, save kamen e čhib te hazdavel, no nane adaj odi veda aňi viskum, nane odi zabešli inštitucija.

Šaj mek phenes, savo oda has perdal tute te vakerel pre konferencija andro panelis Pal o Roma romanes? Has oda phareder abo lokeder te vakerel romanes sar angľicika? Oda sas avke, hoj baro motivatoris pre kada sas o Jan Červenka he e Markéta Hajská. On zathode kada panelis u me lenge vaš ada palikerav. Na sas lokes te vakerel romanes pre konferencija, no zachudňom. Kamav buter te vakerel, buter te kultivinel e romaňi čhib u te sikhavel, kaj pes del he pre konferencija, savi hiňi pal o Roma, te vakerel romanes.

Pre Perješiskeri univerzita sikhaves pal e romaňi literatura. So hiňi perdal tute adadžives romaňi literatura? So amenge šaj phenes pal e romaňi literatura pre Slovensko? Savi hiňi? So tu gondoline pal e čečiko romaňi literatura? Te dikhes pre romaňi literatura pro Čechi the pre Slovensko, dikhes varesave averipena? Adadžives hiňi perdal ma e romaňi literatura na ča literatura, savi mange genav khere, hoj te relaksinav, hin oda predal mande he miri buti. Chudav varesavo tekstos u imar dikhav, sar hine o lava zachudne, save šukar lava andre, sar hiňi zathodi e pointa, savi odoj hiňi lekhavno estetika. U kada hin aver pro Čechi the pre Slovensko. Pro Čechi dičhol, hoj e čhib sas kultivimen andre akademija: zachudňa oda te kerel e Milena Hübschmannovo u dureder andre kadi buti keren ola džene, saven joj vibararđa. Odoj hin editora, save dodikhen pr'oda, hoj e literatura, dojekh gendi te hel kerdi mište pal dojekh sera. Pre Slovensko kajsi inicijativa nane, o genda aven avri, del pes te phenel, sar samizdati, bijo korekturi the editorsko buti. Vašoda odi estetika le tekstostar hiňi the lachi, the frimeder lachi. Kada fenomenos nane ča la romaňa literaturatar, aľe šaj phenav, hoj he la rusinskona literaturatar. Me bi avas igen lošali, te bi buter genda andre romaňi čhib avenas avri, buter žanri he kajse phareder (duminav pro psihologicka romani, pro teksti, andre save nane thodo ča o romipen, he pro teksti, save šaj hen prethode). Ačaluvav kaleske, hoj amen nane ajci manuša, so kada kerena, no paťav aleske, hoj jekhvar hena. Či pro Čechi, abo pre Slovensko, oda jekh, bo me pre romaňi literatura pro Čechi he ke amende dikhav sar pre jekh.

uvědomím, nemohu s ním mít problém v romštině. A kolik bylo na konferenci Romů? To už si nepamatuju. V Praze jsem v té sekci byla já, Iveta Kokyová... Spíše mi přijde škoda, že nemáme moc romských akademiků. Ty stávající můžeme spočítat na prstech jedné ruky. Ukazuje se, že potřebujeme akademiky profilované co nejvíce různorodě, aby se náš jazyk rozvíjel a kultivoval. Ale to se neděje. Srovnajte si to se slovenštinou, které se věnují slovákisté na Ústavu pro jazyk slovenský. Nic takového nemáme. Když nevznikne instituce, která jazyk a literaturu podpoří, bude to těžké. Všechno zůstane na bedrech lidí z Prahy, z nakladatelství Kher, z Romano džaniben... a na nás v Prešově. Na Slovensku existují instituce, které jazyk podporují, nejedná se ale o vědu nebo o výzkum, nejde o zavedené instituce.

Mohli bychom ještě zůstat u toho konferenčního panelu Pal o Roma romanes? Jaké pro tebe bylo mluvit tam romsky – bylo to složitější, nebo jednodušší než v angličtině?

Jako velcí motivátoři tam fungovali Honza Červenka a Markéta Hajska. Za ten panel, který založili, bych jim chtěla poděkovat. Nebylo to úplně lehké mluvit tam romsky, ale nějak jsem to zvládla. Chci mluvit častěji a víc romštinu kultivovat a učit ji, aby se mohlo na konferenci o Romech mluvit také romsky.

Na Prešovské univerzitě vedeš kurz o romské literatuře. Čím pro tebe dnes romská literatura je? Mohla bys nám přiblížit romskou literaturu na Slovensku? Jaká je? A jak se díváš na českou romskou literaturu? Dají se mezi českou a slovenskou romskou literaturou vysledovat nějaké rozdíly?

Dnes pro mě romská literatura není jen domácí čtení a relax, je to i moje práce. Na textu sleduju úroveň jazyka, jakým způsobem se postupuje k pointě, soustředím se i na estetickou stránku vydání. A v tom vidím na Slovensku a v Česku velký rozdíl. V Česku je poznat, že se kultivace jazyka chopily akademické instituce: začala s tím Milena Hübschmannová, dnes v její práci pokračují ti, kteří u ní studovali. Je poznat, že tam funguje práce editorů, kteří dohlédnou na to, aby každá knížka byla dotažená po všech stránkách. Na Slovensku žádné takové iniciativy nemáme, knihy tady vycházejí mnohdy jako určité samizdaty, bez korektur a editorské práce. Estetika textu je pak hodně různorodá. Tento fenomén se ale netýká jen literatury romské, ale například i rusínské. Byla bych moc ráda, kdyby knih v romštině vycházelo více, klidně i nějaké složitější texty a náročnější žánry (mám na mysli třeba psychologické romány, texty, ve kterých nejde primárně o romství, myslím třeba i překlady). Rozumím tomu, že zatím nemáme tolik lidí, kteří by se tomu mohli věnovat, ale věřím, že jednou tady budou. Ať už v Česku, nebo na Slovensku – na tom příliš nezáleží, protože já se na romskou literaturu v Česku i u nás dívám jako na jeden celek.

U save aver romane literata (andal aver thema) mek rado genes, abo pal lende rado sikhaves tire študenten?

Akana amen hin phundrado o bakalarsko programos. Sas man ambicija te sikhavel he pal o romane lekhavne andre Europa, aľe o ideos na vidiņa. Som lošaľi, hoj kerdam e štruktura avka, hoj le študentenge te sikhavav, ko keralas šukar lekhavno buťi pro Čechi the pre Slovensko. Andro magistersko programos, savo pes phundravela aver berš, hela ideos he pro romane lekhavne andal aver phuva.

Hine genda, save pisinde o Roma, u tu bi phenehas, hoj na peren andre romaňi literatura? Abo sa o genda romane autorendar hine romaňi literatura?

So hiňi romaňi literatura abo save teksti andre late peren, sas talam peršo phućiben, saveha avľom pre akademija. Kamás te arakhel o vudar, savo šajphuterelas o palepheňibena pre kada phućiben. Pal ada vakeravas pre slovakisticko konferencija pre Filozoficko fakulta Perješiste. Sas amen ajsi diskusija pal ada, mek irinava the e študija, bo duminav, hoj kada terminos kampel te zachudel. K'amende pes sikhavel e romaňi literatura andro trin aspekti. Hiňi oda literatura, savi pisinen o Roma, pisinen la andre romaňi čhib, vaj andre majoritno čhib. Hiňi odoj zachudňi e tema romipen, no hine he ajse lekhavne, save kamen te irinel pal aver temi, save nane eksplícitnones phandle la romaňa tradicijaha, kulturaha aňi ňisoha. Paľis adaj hin o gadže, save irinen pal o Roma, the pal o romipen u lengeri lekhavno buťi hiňi sphandľi le Romenca. Trito sera la romaňa literaturatar hiňi prethovibnaskri (prekladovo), savore teksti, save hine prethode andre romaňi čhib. Sikhavel pes oda avka pre Slovensko, u duminav, hoj the andre aver seri la lumatar. Kada hin naturalna tendenciji, save šaj arakhas andro nacijakere literaturi na ča ko Roma, aľe ko vojvodňinsko literatura abo rusinsko.

Andre tiri nevi gendĭ⁹ irines pal o vakeribena, pal o paramisara, so vakeren paramisa, abo pal oda, so pes aćhĭla. Šaj phenes buter pal oda? Ko hine o paramisara? Sar len arakhľal?

Man jekh dźeno diňa laćhi godĭ, sar zachudňom te rodel le paramisaren. Oda dźeno mange phendă, hoj te dźav andre ola seri, kaj oda sikra prindźarav. He avka kerdom. Paľis pes mange o seri buter phutkerde, šaj phenav, hoj o paramisara, save manca vakerenas, sle lošale u me lenca. Vakerahas peske jekhetane avka, hoj o lava chudenas ilestar. Kamľom kada šuňiben te zachudel he andro lava, te preľiźal oda pre sakoneste, ko kadi gendĭ lela andro vasta. U save o paramisara sle? Sas man paramisara, savendar aňi o bare školi na ĭle o romipen, sas man the ajse, save ča o bazutne školi dophirde, sas man ajse, saven o dźivipen dźi o phuripen marlas, sas man ajse, pre save o kham labolas...

9 E gendĭ *Vakeribena. So e baba the o papus vakerde* (Gáborová-Kroková 2023b).

A které romské autory z jiných zemí máš ještě v oblíbě nebo s nimi ráda seznamuješ své studenty?

Máme teď otevřený bakalářský program. Měla jsem ambici učit také o romské literatuře v Evropě, ale nezbyl na to čas. Jsem ráda, že jsem kurz strukturovala tak, abych studentům ukázala nejvýznamnější spisovatele z Česka a Slovenska. V magisterském programu, který otevřeme příští rok, dojde i na romské spisovatele z dalších států Evropy.

Existují podle tebe knihy, které sice napsali Romové, ale do romské literatury nespádají? Nebo je to tak, že všechny knihy romských autorů jsou romská literatura?

Jak vymezit romskou literaturu a co do ní patří, byla patrně první otázka, se kterou jsem na akademickou půdu přišla. Chtěla jsem nalézt dveře, které by mi otevřely cestu k možným odpovědím. Mluvila jsem o tom na slovackistické konferenci na Filozofické fakultě v Prešově. Debatovali jsme o tom a budu o tom ještě psát článek, protože myslím, že je potřeba ten termín definovat. U nás se o romské literatuře mluví ve třech významech. Jde o literaturu, kterou píšou Romové, píšou ji v romštině nebo v majoritním jazyce a pojednává o nějakém romském tématu. Nicméně existují i autoři, kteří chtějí psát o jiných tématech, která bezprostředně nesouvisí s romskými tradicemi, kulturou ani ničím podobným. Pak se setkáváme také s Neromy, kteří píšou o Romech i o romské kultuře a jejichž literární práce je s Romy spjatá. Třetí odnož romské literatury je překladová literatura, veškeré texty přeložené do romštiny. Můžeme na to narazit jak na Slovensku, tak jinde ve světě. Jde o přirozené tendence dohledatelné v různých národnostních literaturách, nejen v té romské, ale třeba i v rusínské nebo vojvodinské.

Ve své nové knížce⁹ píšeš o příbězích, o vypravěčích, kteří vyprávějí pohádky nebo historky ze života. Můžeš nám o tom tématu říct něco podrobněji? Kdo jsou ti vypravěči a jak jsi je našla?

Jeden člověk mi na začátku dal šikovnou radu – abych vypravěče začala hledat nejdříve tam, kde už to trochu znám. A tím jsem se taky řídila. Potom se mi ten prostor začal více rozkrývat, myslím, že vypravěči byli rádi, že mi mohou vyprávět, a já s nimi ráda trávila čas. Povíдали jsme si společně tak, až nám slova proudila přímo do srdce. Chtěla jsem tenhle pocit převést do slov a přenést jej na každého, komu se ta knížka dostane do rukou. A o jaké šlo vypravěče? Měla jsem mezi nimi takové, s jejichž kořeny v romství nepohnuly ani školy, měla jsem tam takové, kteří chodili jenom na základku, lidi otřískané životem i ty, na které celý život snad svítilo jen slunce...

⁹ Knížka s názvem *Vakeribena. So e baba the o papus vakerde* (Gáborová-Kroková 2023b).

Pisines pal o folklorna vakeribena – hin vareso, so šaj arakhas andre kajse vakeribena a (mek) oda našti dikhas andre romaňi literatura?

Dumakere kotera, save šaj arakhas andro vakeribena, hine he andre romaňi literatura (na andre dojekh, aľe hin ajse gendā, kaj ada folkloris šaj arakhas). Me vakeravas andre miri študija pal o tradiciji, save aľhle le Romenge andre lengeri folkorno gođi. Phenava  a jekh priklados andal o vakeribena the irimen romaňi literatura, hoj te chuden o kĭpos, pre savo duminav. O vakeriben „Našado kamiben anglo kašta,“¹ andre savo o rom kamelas, hoj e romňi ke leste te avel pale, bo denašľa pal aver, u pre dujto sera leperava la lekĥavna Agnesa Horv athov a, savi irinda e paramisi pal e Bari Rama, andre savi e  haj kamelas te dochudel romeste šukare  has. Andro peršo vakeriben hin zachudno o procesis, kana d al tele o  ohaňiben, andre aver hin zachudno o procesis, kana o  ohaňiben avel. Te genena e študija, dod ananen pes, hoj adaďives o Roma kajso dareso na keren, hoj oda a hiľa sar tradicija, savi pes talam kerelas darekana, aľe hin oda predal lende o nametos, pal savo šaj vakeren abo pal savo šaj irinen. Buter seri andro vakeriben hine hiperbolizimen, u kadi hiperbolizacija šaj arakhas he andro irimen lava.

Pal soste ela tiri dizertacija?

Miri dizeratacija ela pal oda, sar pes pre erinda o vakeriben andre romaňi literatura. Vakerava pal o folkloris the literarno d aňiben (veda), kaj šaj arakhas o jekĥetaňiben. Vakerava pal o folklorna paramisa, vakeribena, s'oda hin naracija. Save hin  anrova varijanti la paramisatar. Pro agor kerava he interpreta na sonďi u genezija, sar pes e romaňi literatura pre erinlas pre Slovensko le vakeribnastar kije gendĭ kultura.

Dikhes pre Slovensko, hoj e romaňi  hib merel, abo dikhes, hoj d ivel u barol? E romaňi  hib na merla, d i kim pre luma barona avri manuša, so lengere daja the dada len khere e  hib sikhavna. E romaňi  hib na merla, bo kole d ene so e  hib khere na sikhade, sikhľona e  hib d ivipnaha. E romaňi  hib  a barola, bo pes sikhavel na  a khere, aľe he pro univerziti. E romaňi  hib pes hazdavla mek buter,  a mi dobaron aver generaciji, save la sikhavna andro bazutne školi. Kada hin miri predikcija la romaňa  hibaha. Ambicijozno predikcija predal varesave kana, predal ma realita, savi pes imar d ivel.

Palĭkeras tuke vaš tire lava u vinšinas tuke but la he inšpiraciji perdal tire akademicka buťa u mek la romaňa  hibake sar pre Slovensko, avka the pro  e hi d indardo the barvalo drom!

10 Gejľa avri andre gendĭ *Vakeribena* (G aborov a-Krokov a 2023b: 66, 67).

Popisuješ lidová vyprávění – existuje něco, co v nich můžeme snadno objevit, ale nesetkáme se s tím (dosud) v romské literatuře?

Střípky myšlenek z lidových vyprávění najdeme i v romské literatuře (samozřejmě ne ve všech textech, ale jsou knihy, kde se s folklorními prvky setkáme). Já jsem se ve své studii věnovala tradicím, které se v jisté podvědomé vrstvě romského folklóru zachovaly. Zmíním jen jeden příklad z lidových vyprávění a jeden ze psané romské literatury, abych ilustrovala, co tím myslím. Na jedné straně zde máme lidový příběh „Ztratená láska“¹⁰, na straně druhé zmíním spisovatelku Agnesu Horváthovou a její psanou pohádku o velké Ramě, ve které dívka touží po sňatku s krásným chlapcem. V tom prvním vyprávění je zachycen rituál odčarování, v tom druhém je naopak zachycen rituál přičarování, zařikávání. V mé studii poznamenávám, že se s něčím podobným mezi Romy dnes nesetkáte, uchoválo se určité povědomí o tom, že se to tak kdysi snad provozovalo, nicméně tohle povědomí může stále dobře posloužit jako námět pro lidové vyprávění nebo psanou literaturu. Různé prvky příběhu jsou hyperbolizované a tyto hyperboly nalezneme i v psaném příběhu.

O čem bude tvá dizertační práce?

O proměnách způsobu vyprávění v romské literatuře. Budu se v ní věnovat folklóru i literární vědě, tedy jejich vzájemným přesahům. Budu se věnovat lidovým pohádkám a příběhům, způsobům narace, ale i jaké jsou žánrové varianty jednoho příběhu. V závěru nabídnu interpretační sondy a popis geneze romské literatury od lidových vyprávění ke knižní kultuře.

Když sleduješ romštinu na Slovensku, myslíš si, že zaniká, nebo že jde o jazyk živý, který se vyvíjí?

Romština nezanikne, dokud budou na světě rodiče, kteří budou doma učit své děti romsky. Romština nezanikne, protože ti, kteří se ji nenaučili doma, naučí se v průběhu života. Romština se bude dál rozvíjet, protože se romsky nemluví jen doma, ale užívá se i na univerzitách. Bude se dále rozvíjet, jakmile dorostou generace učitelů, kteří budou romštinu učit na základních školách. Taková je alespoň moje predikce. Pro některé bude znít jistě ambiciózně, podle mého jde ale o realitu, jejíž zárodky už můžeme pozorovat.

Děkujeme ti za tvá slova a přejeme ti mnoho dobrých inspirací pro tvou akademickou práci a zároveň romskému jazyku jak na Slovensku, tak i v Čechách dlouhou a bohatou budoucnost!

Přeložil Pavel Kubaník

¹⁰ Povídka s názvem „Našado kamiben anglo kašta“ vyšla v knize *Vakeribena* ve slovenské verzi pod názvem „Ztratená láska“ (Gáborová-Kroková 2023b: 66, 67).

Literatura

- Fabiánová, T. 1992. *Sar me phiravas andre škola. / Jak jsem chodila do školy*. Brno: Společenství Romů na Moravě.
- Fabiánová, T. 2022. *Sar me phiravas andre škola. / Jak jsem chodila do školy*. Praha: Kher.
- Gáborová-Kroková, J. 2021. „Chcela som byť blízko Rómom.“ Rozhovor s Nelou Nezábudkovou. *Romano džaniben* 28 (2): 127–139.
- Gáborová-Kroková, J. 2023a. Tvorba, recepcia a kategorizácia rómskej rozprávky v kontexte súčasnej literárnej vedy. In: *Aktuálny stav rómskych štúdií na Slovensku III*. Prešov: SVK PO, 131–140.
- Gáborová-Kroková, J. 2023b. *Vakeribena. So e baba the o papus vakerde*. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove.
- Lacková, E. 1992. *Romane paramisa/ Rómske rozprávky*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Lacková, E. 2002. *Romane paramisa/ Rómské pohádky*. Praha: Radix.